

УДК 341.3

П. Захарченко, д-р юрид. наук, проф.
Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Київ, Україна**БЕРЕЗНЕВІ СТАТТІ БОГДАНА ХМЕЛЬНИЦЬКОГО 1654 РОКУ:
МІФ ЧИ ПРАВОВА РЕАЛЬНІСТЬ (СПРОБА ЮРИДИЧНОЇ ОЦІНКИ)**

Здійснено спробу юридичної оцінки багатостраждального договору, підписаного царем Олексієм Михайловичем у 1654 р., між Московським царством і Українською гетьманською державою (Військом Запорозьким). Показані події, що передували підписанню договору. Наголошено, що за кілька сторіч від моменту проведення переговорів, його укладення і до сьогоднішнього дня, події обросли легендами, які, почасти, не мають під собою правдивої основи. Донині дослідники роблять свої висновки не на основі оригінальних текстів Березневих статей, а на підставі тексту доповіді очільника царської делегації В. Бутурліна, поданої до царської канцелярії. Відсутність документів дала підстави не лише до довільної інтерпретації умов договору, а й до спроб відвертої їх фальсифікації. Стверджується, що міфи про Березневі статті створювалися здебільшого з московського боку, яка була зацікавлена в перебуванні України у своїй орбіті.

Автор зазначає, що Березневі статті готувалися у гетьманській канцелярії і у формі петиції із 23 пунктів, що отримали назву "Просительних статей" були відправлені з українською делегацією до Москви. Найголовніші з них декларували ідеї зовнішньої незалежності Української гетьманської держави (Війська Запорозького), що, насамперед, проявилися у праві вільного вибору гетьмана як глави держави, керівника уряду та головнокомандувача українського війська. Крім того, за Україною зберігалось право здійснення зовнішньої політики. Окремо йшлося про недоторканість внутрішнього устрою Війська Запорозького, непорушність прав і привілеїв українського населення та окремих його соціальних станів і груп.

Зазначено, що українська сторона не знайшла повного порозуміння з московським царем і частина пропозицій була ним проігнорована. Автор провів компаративний аналіз "Просительних статей" і остаточно підписаних статей Олексієм Михайловичем, і прийшов до висновку, що українська сторона вимагала більших прав і привілеїв, ніж в остаточному варіанті вони були надані.

Обґрунтовано, що з укладенням Березневих статей 1654 р. Українська гетьманська держава (Військо Запорозьке) увійшло у рівноправний і взаємовигідний союз з Московським царством, а не возз'єдналося з нею, як про це впродовж кількох століть стверджували представники наукових шкіл імперського та радянського історіографічних напрямків.

Ключові слова: гетьманські статті, гетьман Богдан Хмельницький, міжнародна правосуб'єктність, Військо Запорозьке, Московське царство, просительні статті.

Вступ. Своєрідним джерелом права, що рідко зустрічається у світовій юридичній практиці, були **гетьманські статті**, тобто договори, що уклалися між козацькою старшиною на чолі з гетьманом та московськими царями. Вони мали як міжнародно-правовий, так і внутрішньополітичний характер. Статті уклалися з нагоди виборів нового гетьмана. Вони визначали статус Української гетьманської держави (Війська Запорозького), порядок її взаємин із Московським царством на період правління обраного глави держави: Першоосновою для них мав бути договір 1654 р., що отримав назву "Переяславський договір", "Березневі статті" Б. Хмельницького, або "Московські статті", проте через п'ять років їхній зміст в односторонньому порядку був змінений московською стороною і в такому вигляді був поданий на підпис Юрію Хмельницькому як оригінальні статті його батька.

В україно-російських стосунках так звана Переяславська рада та Березневі статті 1654 р. є найбільш заполітизованими подіями, яким, нарешті, українська історична наука дала оцінку. Вітчизняні історики права здебільшого обходять гострі кути цієї проблеми. Нині назріла необхідність поглянути на події 360-літньої давнини очима українського юриста.

Актуальність теми обумовлена тим, що в умовах анексії Криму і війни на Сході України потребують актуалізації ті проблеми, які впродовж століть мали заангажований характер і подавалися винятково під потрактованим російськими інтересами кутом зору. Нині існує нагальна потреба зруйнувати міфи, старанно вибудовані нашим, не лише ідеологічним та політичним конкурентом, а й воєнним супротивником.

Мета роботи полягає в тому, щоб на основі юридичного аналізу історичних фактів та існуючих документів продемонструвати хибність, недостовірність висновків та упередженість імперської, радянської та й теперішньої неоімперської шкіл при висвітленні проблем україно-московських взаємин у середині XVII ст.

Виклад основного матеріалу. Березневим статтям передувала Переяславська рада, що відбулася

18 (8) січня 1654 р. На ній була винесена ухвала про угоду з Московією. В її роботі взяли участь 284 особи, які на вимогу уповноваженого московського царя В. Бутурліна присягнули персонально Олексію Михайловичу, а не сусідній державі. Попередньо Б. Хмельницький зажадав від московських послів пообіцяти від імені царя захищати Українську державу від поляків та гарантувати дотримання козацьких прав і вольностей. Свою вимогу гетьман підкріпив звичаєм, що панував у Речі Посполитій, про складення присяги обома суб'єктами договору. Московська делегація відмовилася від пропозиції, стоячи на тому, що цар своїм підданим не присягає, а "царське слово перемінним не буває".

Після багатогодинних нарад зі старшиною та переговорів із послами Б. Хмельницький таки склав присягу. При цьому слова В. Бутурліна були витлумачені як рівнозначні присязі царя. На думку окремих дослідників, очільник московської делегації таки присягнув українському уряду від імені царя Олексія, але не вказав у своєму звіті на допущене ним порушення царських інструкцій [1, с.116–117].

Подальшим кроком свого перебування в Україні представники московського посольства вважали приведення до присяги на вірність цареві жителів українських міст. За їхніми даними присягу склали 127 338 осіб із близько 2 млн, що проживали на Лівобережній Україні (дані 1719 р.).

Московські послы та їхні священники обмежувалися присягою верхівки найважливіших міст і містечок, а інших записували на підставі козацьких реєстрів. Присягу складали лише чоловіки, жіноча частина населення її не складали. Від присяги було усунуто й селянство – абсолютна більшість населення тогочасної України. Не брали участі в церемонії й мешканці Правобережної України, яка перебувала під польським володарюванням (тоді лінія фронту проходила приблизно по лінії Житомир – Вінниця). Південні українські землі перебували під владою Запорозької Січі або кримського хана й теж присягу не складали.

Отже, формально присягали лише козаки й міщани Української гетьманської держави (Війська Запорозького). Відмовилися присягати полковники Іван Богун, Іван Сірко, Йосип Глух, Григорій Гуляницький, частина козаків Уманського, Полтавського, Брацлавського, Кропив'янського й Корсунського полків, частина міщан Переяслава, Києва, Чорнобиля, а також українське духівництво, Києво-Печерська лавра. Греко-католицька церква категорично відмовилася присягати. У тому ж ряду й козацтво Запорозької Січі. Подекуди людей примушували присягати силою. Переяславський вїт, присягнувши, того ж дня помер від серцевого нападу [1, с. 117].

Як бачимо, лише жителі міст і містечок здебільшого знайшли порозуміння з московськими послами. Козацтво, українська православна шляхта – лише частково, а православне духівництво категорично не сприйняло вимоги Москви.

Отже, "Березневі статті" – це комплекс документів від кожного зі станів (окремі угоди від духівництва, міщанства, козаків), які регламентували політичне і правове становище Української гетьманської держави після Переяславської ради. Вони складаються з ухвалених московським царем Олексієм Михайловичем "Статей Богдана Хмельницького", "Жалуваної грамоти" царя гетьманові й Війську Запорозькому, доповнені царськими грамотами-привілеями Війську Запорозькому, містам та Українській Православній Церкві.

За офіційною версією, статті готувалися у формі петиції української сторони до царя, що складалася з 23 пунктів і, відповідно, отримали назву "Просительні статті". Саме з цими статтями українське посольство, очолене генеральним суддею Самійлом Богдановичем-Зарудним та переяславським полковником Павлом Теререю, прибуло до Москви.

Найголовніші з них декларували ідеї зовнішньої незалежності Української гетьманської держави (Війська Запорозького), що, насамперед, проявилися у праві вільного вибору гетьмана як глави держави, керівника уряду та головнокомандувача українського війська. Крім того, за Україною зберігалася право здійснення зовнішньої політики (*авт.*, у разі виявлення у процесі переговорів з іноземними країнами відомостей, що зачіпатимуть інтереси царя, гетьманський уряд брав на себе зобов'язання інформувати про це Москву). Окремо декларувалася недоторканність внутрішнього устрою Війська Запорозького, непорушність прав і привілеїв українського населення та окремих його соціальних станів і груп.

Протилежна сторона повинна була надати військову допомогу в боротьбі проти Польщі та здійснити заходи щодо запобігання участі у війні на боці суперника Кримського ханату. Натомість гетьманський уряд визнавав царя своїм сюзереном і зобов'язувався сплачувати йому щорічно данину в попередньо визначених розмірах. Крім того, до проекту було внесено низку інших пропозицій, що потрапили туди з тексту Зборівської угоди 1649 р. З огляду на принципово інший характер взаємин гетьмана з царем, вони були абсолютно недоречними, і не можуть сприйматися інакше як певні рудименти політики козацького автономізму, від якої Хмельницький і його оточення вже давно відійшли, узявши за мету незалежнення України [2, с. 123–236].

Зрештою, у скороченій редакції з 11 статей більшість пунктів було затверджено царем і боярами, проте окремі з них було змінено. Оригіналів цих документів не знайдено, а зберігся лише так званий "список з беларуського письма" (*авт.*, так у Московщині називали українську мову), який створили дяки Посольського приказу. Тому численні списки "Статей Богдана Хмельницького", які до нас дійшли, справедливо викликають підозру

щодо їх автентичності; написані не мовою оригіналу, вони дають привід для суперечок при тлумаченні їхнього тексту [3, с. 92]. Як правило, це є вільні переклади, а то й перекази змісту різних актів, писаних українською мовою, пересланих від Б. Хмельницького та інших урядовців із України [4, с. 34]. Історик української діаспори О. Оглоблин справедливо зауважує, що всі документи, пов'язані з самим договором, походять винятково з московської сторони, а дуже нечисленні українські документи збереглися до нині лише в російських перекладах. Відтак, перевірити правильність перекладу з відсутнього оригіналу, неможливо [5, с. 157].

Слід сказати, що пошуки оригінального тексту Березневих статей ніколи не припинялися. В Україні вперше оригінал договору намагалися знайти вже після смерті Б. Хмельницького в серпні 1657 р. після приїзду до України московських послів. Один із них у своєму статейному списку (*авт.*, інформація для царя) повідомляв, що козаки після виборів гетьмана бунтували, вимагаючи від старшини показати всьому війську ті статті, про які "бив чолом" перед московським царем у 1654 р. Б. Хмельницький.

Восени 1708 р. після переходу гетьмана Івана Мазепи на бік шведського короля Карла XII справжній текст українсько-московського договору 1654 р. за наказом царя Петра I розшукували вже канцеляристи зовнішньополітичного відомства Росії – Посольського приказу. Також марно. Не знайшли його й сучасні російські дослідники, незважаючи на заповнення у 1991 р. тоді ще голови Верховної ради РРФСР Бориса Єльцина, та здійснений ним подарунок українському керівництву у вигляді начебто цього самого оригіналу чи принаймні його фрагменту. Подарунок зроблений, але не оригінального тексту.

У зв'язку зі змінами, внесеними до проекту Б. Хмельницького, що складався із 23 статей, зіставимо пропозиції гетьмана та остаточний текст статей, затверджений у Москві у кількості 11 статей за безальтернативною формулою "цар указав, а бояри приговорили":

– відповідно до ст. 1 остаточного варіанту, у якій йдеться про "непорушність прав і вольностей козацького стану в управлінні", в Україні зберігався полковотенний адміністративно-територіальний устрій, козацько-старшинська адміністрація на чолі з гетьманом, однак порівняно з проектом договору відсутнє положення ст. 6 про право вільного обрання глави держави та уряду;

– у ст. 1 є й інші розбіжності. Так, порівняно з проектом, в остаточній редакції відсутнє таке положення, що містилося у ст. 7. Нею заборонялося відбирати в козаків, а після їхньої смерті у вдів і дітей маєтки та землі, що ставали їхньою власністю. Ст. 3 та 17 проекту гарантували права і вольності міського населення, міського самоврядування, визначала правовий статус селянства й "підданого" населення, про що йдеться в Березневих статтях у значно урізаному вигляді. Ст. 13 і 18 проекту мовили про значно ширші права духовенства й київського митрополита, ніж їх затвердили в остаточному варіанті;

– проектом передбачалося збереження традиційного козацького судочинства в Українській гетьманській державі, у яке царським воєводам заборонялося втручатися. У редакції царя і боярської ради про це йшлося лише частково в ст. 1, де міститься норма про непорушність прав і вольностей одного козацького стану, а про решту суспільних верств – мовчак;

– обороноздатність держави мала забезпечуватися реєстровим козацьким військом, загальною чисельністю

60 000, що встановлювалось частиною другою ст. 11. Остаточний зміст статті та проекту збігаються;

– ряд статей були присвячені утриманню козацького війська та органів влади. Так, ст. 9 передбачала грошову платню командному складові війська (полковникам, осавулам, сотникам) і козакам, ст. 2 на утримання урядів військового писаря; ст. 3 полковників, суддів, осавулів, ст. 4 обозного й гармати, для зазначених потреб були призначені млини, маєтки та гроші на видатки. Порівнюючи з проектом статей, бачимо, що в царському варіанті відсутнє положення ст. 5 проекту, що передбачало Чигиринське староство на гетьманську булаву та утримання гетьманського уряду. Замість того воно регламентувалося окремими жалуваними грамотами для кожного гетьмана індивідуально, таким чином поставивши особу гетьмана в залежність від царської милості;

– у проекті гетьману надавалося право приймати іноземних послів, установлювати зносини з будь-якими іноземними державами за умови повідомлення про це царя (ст. 14 проекту). В остаточну редакцію внесені зміни, відповідно до яких про всі зовнішньополітичні кроки під час прийняття іноземних посольств Б. Хмельницький повинен був повідомляти до Москви. Крім того, він мав затримувати в себе тих послів, які намовляли гетьмана до виступу проти царя. Без царського указу гетьманові заборонялися міжнародні контакти лише з двома країнами – Туреччиною і Річчю Посполитою;

– Військо Запорозьке мало воювати спільно з московським проти ворогів, при цьому взаємини України до її протектора, регламентувала ст. 8 про утримання найманого військового відділу кількістю 3 000 чол. на кордоні з Річчю Посполитою; частина перша ст. 11 про утримання такого ж загону кількістю 400 чол. у Кодацькій фортеці та в Коші; і для стримання татар від нападу ст. 10. Зміст статей, порівняно з проектом договору, фактично не змінився;

– частина друга ст. 1, підписаного царем варіанту, зобов'язувала вийтів, бурмистрів, лавників збирати грошові та хлібні доходи й передавати до "государевого скарбу" за допомогою спеціально призначених осіб, котрі мають контролювати "зборщиків, щоб робили по правді". У проекті схожі положення передбачені ст. 15, де йдеться про виплату данини (трибуту) певною одноразовою сумою, як плата цареві за військову допомогу та оборону держави, за винятком здійснення контролю за місцевими урядниками, збирачами податків [6, с.98]. Таким чином царат намагався на рівні міжнародного договору підпорядкувати собі фіскальну систему України.

Березневі статті не були затверджені найвищим законодавчим органом Української гетьманської держави – генеральною радою. Тож не відбулося правової легітимізації цього міжнародно-правового акта. Гетьман аж до своєї смерті не тільки не порушував питання про скликання генеральної ради для ратифікації досягнутих домовленостей, а й не оголосив їхнього конкретного змісту ні козацькій старшині, ні своєму сину, ні жителям України.

Зазначимо, що Березневі статті не визначали політичного статусу Української гетьманської держави (Війська Запорозького). Саме це й дало привід до тривалих дискусій у науковому середовищі. Так, В. Сергєєвич вбачав у ньому політичний союз двох держав, М. Грушевський – васальну залежність Української гетьманської держави від Москви, В. Липинський – військовий союз, радянські вчені – возз'єднання двох країн. Немає єдності з цього питання й серед широкого загалу вітчизняних дослідників. Значна частина, зокрема й найавторитетніших, вважають Українську гетьманську державу (Військо Запорозьке) утворенням самодостатнім, незалежним, яке увійшло в союз із Московією на рівно-

правних конфедеративних засадах, але в такому стані проіснувало лише п'ять років, до підписання сфальшованої угоди Ю. Хмельницьким.

Інші – розглядають взаємини між Московією і Києвом, унаслідок підписання договору, як одну із форм протекторату царя над Українською державою, основним змістом якого був військово-політичний союз між двома країнами. Формула "прийняти Військо Запорозьке під високу царську руку" якраз і є ознакою протекції сильнішої держави над слабшою. Під протекторатом сучасна теорія конституціоналізму розуміє базоване на письмових чи інших угодах нерівноправне об'єднання держав, в яких підлегла сторона відчуває на користь держави – протектора право здійснення частини належних їм суверенних прав (політична дієздатність) на умовах збереження власної державності (суверенітету), отримання політичної, військової, фінансової, іншої допомоги. Стан протекторату завершується поверненням підлеглої держави до свого попереднього суверенного статусу або поглинанням протектором патронуваною, як сталося у нашому випадку. Невже на другий варіант сподівалася козацька верхівка, підписуючи історичної ваги документ і приносячи присягу московському царю? За рік Олексій Михайлович (батько Петра I) змінив титулатуру свого попередника Івана Грозного з "московський цар і великий князь всієї Русі" на "цар усієї Великої і Малої та Білої Русі самодержець", узурпувавши для своєї корони в частині "всієї Русі" титул, що належав митрополиту [7, с. 76].

Поділяючи думку дослідників про те, що з укладенням Березневих статей 1654 р. Україна увійшла в рівноправний і взаємовигідний союз із Московським царством, а не возз'єдналася з нею, ми керуємося такими аргументами:

по-перше, розпочавши боротьбу з Річчю Посполитою ніхто із українських політиків і військових начальників апріорі не ставив собі за мету укласти об'єднаний союз із Московським царством, принаймні, жодних відомостей з цього приводу не лише українська, а й московська сторона надати не може. Союз із цією державою чи з іншою, як показують дипломатичні кроки Б. Хмельницького, були засобом досягнення основної мети, якою, безумовно, була перемога над королівським військом і визволення з обіймів Польщі;

по-друге, факт укладення Березневих статей та їхній зміст жодним чином не свідчать про відмову України від власного суверенітету та наміром возз'єднання її з Московським царством "на віки – вічні", як це подавалося радянською пропагандистською машиною. Навпаки, умови, викладені в 11 статтях договору, зобов'язували, у разі обрання нового гетьмана, укласти новий міждержавний договір на умовах, викладених у Березневих статтях Б. Хмельницького. Словом, Українська гетьманська держава не втратила своєї незалежності й не увійшла до складу Московського царства. Коли б так сталося, то про яке підписання нових договорів між московською державою, з одного боку, та її частиною, з іншого, могла йти мова?

по-третє, Українська гетьманська держава (Військо Запорозьке) не позбавлялася своєї міжнародної правосуб'єктності. Їй відмовлено мати зв'язки лише з двома країнами, що були активними учасниками війни України з Польщею. Ідеться про саму Річ Посполиту й Туреччину. Але ж інші держави залишалися відкритими для міжнародного діалогу з Військом Запорозьким. Відтак, маючи усі ознаки незалежної держави, а саме: політичну владу, територію, власний полково-сотенний адміністративний устрій, військо, фінансову й податкову систему, власну митрополію, що підпорядковувалася Все-

ленському патріарху, Україна продовжувала залишатися суб'єктом міжнародного права;

по-четверте, відсутність оригіналу договору між Україною і Москвою в 1654 р. свідчить або про його відсутність узагалі [8, с. 34–35], або про небажання сторін угоди оприлюднити її з причин для кожного суб'єкта перемовин власних. Тут необхідно врахувати справжні і приховані бажання сторін, що домовлялися про спільність дій, а також виходити з умов тогочасних політичних процесів як внутрішнього, так і зовнішнього характеру;

по-п'яте, відсутні будь-які докази існування автентичного тексту умов, що були оприлюднені у м. Переяславі 8 січня 1654 р., і на основі яких в односторонньому порядку козацтво присягнуло московським послам, що прийняли її від імені царя під час переговорів між гетьманом Б. Хмельницьким та царською делегацією. Дослідники вказують на відсутність її очільника боярина В. Бутурліна під час засідань обох козацьких рад (старшинської і військової). Найвідоміший фахівець історії українського козацтва в Україні кінця ХХ ст. О. Апанович стверджувала, що "статейний список" В. Бутурліна з вимогами до московського царя складений ним не на основі власних свідчень, адже він особисто не був присутній на Переяславській раді, а на підставі отриманої інформації від інших осіб. Протокольного чи іншого документального запису про перебіг подій 8 січня 1654 р. досі не виявлено.

Загалом "статейний список" викликає обґрунтовану недовіру. Його незаангажованість поставив під сумнів піддядячий посольського приказу, що емігрував за кордон, Г. Котошихін. У своїй роботі, написаній у Швеції, він заявив, що співробітники царських приказів (урядових структур), працюючи з документами, інколи фальшували їх, передаючи до центру викривлену інформацію [9, с. 10].

Висновки. Отже, Березневі статті Б. Хмельницького від 27 березня 1654 р. були першим актом, що встановлював міжнародні правовідносини між Військом Запорозьким та Московським царством, між двома державами, що мали різнополюсні форми правління. Якщо перша належала до табору демократичних республік, то друга – до абсолютної монархії східноазійського типу. Договір, навіть обтяжений односторонньою присягою, був взаємовигідним і відкривав значні перспективи для обох народів. Підступність, проявлена Московією в подальшому, звела нанівець прагнення українців розбудувати власну, незалежну, національну державу.

Список використаних джерел:

1. Мицик Ю. А. Історія України / Ю. А. Мицик, О. Г. Бажан, В. С. Власов. – К. : Києво-Могилянська академія, 2008. – 586 с.
2. Горобець В. День якого не було? Переяславська рада 1654 р. в міфах та реаліях / В. Горобець // Україна Incognita. ТОП-25 / упоряд.: І. Сюдюков, А. Мотозюк. – К. : ПрАТ Українська прес-група, 2014. – С. 117–141.
3. Яковлів А. Договір гетьмана Б. Хмельницького з московським царем Олексієм Михайловичем 1654 р. Переяславська Рада 1654 року (історіографія та дослідження) / А. Яковлів. – К., 2003. – С. 91–155.
4. Сергійчук В. Переяславська рада – трагедія України і програв Європи / В. Сергійчук. – К. : Діюкор, 2003. – 136 с.
5. Оглоблин О. Українсько-московська угода 1654. Переяславська Рада 1654 року (історіографія та дослідження) О. Оглоблин. – К., 2003. – С. 156–218.
6. Будник С. І. Джерела права Української гетьманської держави (Війська Запорозького) / С. І. Будник, В. З. Прус, О. В. Шкурятенко. – К. : Марч-А, 2017. – 203 с.
7. Черненко Олександр. Велика трьохсотлітня війна: Переяславська угода та криза національної свідомості / Олександр Черненко. – К., 2004. – 348 с.
8. Захарченко П. П. Возз'єднання чи приєднання / П. П. Захарченко // Дивосвіт : Всеукраїнський науково-популярний журнал. – 2004. – №1. – С. 34–35.
9. Апанович Олена. Українсько-російський договір 1654 р.: міфи і реальність / Олена Апанович. – Київ, Варта, 1994. – 96 с.

Надійшла до редколегії 08.12.18

П. Захарченко, д-р юрид. наук, проф.

Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Київ, Україна

МАРТОВСКИЕ СТАТЬИ БОГДАНА ХМЕЛЬНИЦЬКОГО 1654 ГОДА: МИФ ИЛИ ПРАВОВАЯ РЕАЛЬНОСТЬ (ПОПЫТКА ЮРИДИЧЕСКОЙ ОЦЕНКИ)

Сделана попытка юридической оценки многострадального договора, подписанного царем Алексеем Михайловичем в 1654 г., между Московским царством и Украинской гетманской державой (Войском Запорозьским). Показаны события, которые предшествовали подписанию договора. Подчеркнуто, что за несколько столетий от момента проведения переговоров, его подписания и до сегодняшнего дня события обросли легендами, которые частично не имеют под собой правдивого основания. До сих пор исследователи делают свои выводы не на основе оригинальных текстов Мартовских статей, а на основании текста доклада главы царской делегации В. Бутурлина, поданного в царскую канцелярию. Отсутствие документов послужило основой не только произвольной интерпретации условий договора, но и попыток откровенной их фальсификации. Утверждается, что мифы о Мартовских статьях создавались чаще всего московской стороной, которая была заинтересована в пребывании Украины в своей орбите.

Автор отмечает, что Мартовские статьи готовились в гетманской канцелярии и в форме петиции из 23 пунктов, получившей название "Просительные статьи", были отправлены с украинской делегацией в Москву. Самые главные из них декларировали идеи внешней независимости Украинской гетманской державы (Войска Запорозьского), которые прежде всего проявились в праве свободного избрания гетмана как главы державы, главы правительства и главнокомандующего украинского войска. Кроме того, за Украиной сохранялось право осуществления внешней политики. Отдельно речь шла о неприкосновенности внутреннего устройства Войска Запорозьского, нерушимости прав и привилегий украинского населения и отдельных его социальных сословий и групп.

Отмечено, что украинская сторона не пришла к полному согласию с московским царем и часть предложений была им проигнорирована. Автор провел компаративный анализ "Просительных статей" и статей, окончательно подписанных Алексеем Михайловичем, и пришел к выводу, что украинская сторона требовала больших прав и привилегий, нежели они были представлены в окончательном варианте.

Обосновано, что с уложением Мартовских статей 1654 г. Украинская гетманская держава (Войско Запорозьское) вошло в равноправный и взаимовыгодный союз с Московским царством, а не воссоединилось с ним, как это на протяжении нескольких столетий утверждали представители научных школ имперского и советского историографических направлений.

Ключевые слова: гетманские статьи, гетман Богдан Хмельницкий, международная правосубъектность, Войско Запорозьское, Московское царство, просительные статьи.

P. Zakharchenko, Doctor of Sciences (Law), Professor
Taras Shevchenko National University of Kyiv

MARCH ARTICLES BY BOGDAN KHMELNITSKY IN 1654: MYTH OR LEGAL REALITY (ATTEMPT OF LEGAL ASSESSMENT)

The article attempts to give a legal assessment of the long-suffering treaty signed by Tsar Oleksiy Mikhailovich in 1654, between the Moscow kingdom and the Ukrainian hetman state (Zaporozhian Army). The events preceding the signing of the contract are shown. It is about negotiation in Pereiaslav between the royal delegation and Hetman Bohdan Khmelnytsky and the Cossack elder. It is emphasized that several centuries after the negotiations, its conclusion and to this day, events overgrown with legends, which, in part, do not have a true basis. To date, researchers have made their conclusions not on the basis of the original texts of March articles, but on the basis of the text of the report of the head of the royal delegation V. Buturlin, filed with the royal office. The absence of documents gave rise to not only arbitrary interpretation of the terms of the contract, but also attempts to openly falsify them. It is alleged that myths about the March articles were created mainly by the Moscow side, which was interested in staying of Ukraine in its orbit.

The author notes that the March articles were being prepared in the Hetman's Office and in the form of a petition of 23 items, called Pleading "Articles", were sent with Ukrainian delegation to Moscow. The most important of it declared the ideas of the foreign independence of the Ukrainian Hetman state (the Zaporozhian Army), which, first of all, were manifested in the right to free Hetman choice as the head of state, the head of government and the commander-in-chief of the Ukrainian army. In addition, Ukraine retained the right to implement foreign policy. Separately it was a question of the inviolability of the internal structure of the Zaporozhian Army, the inviolability of the rights and privileges of the Ukrainian population and its separate social classes and groups.

It is noted that the Ukrainian side did not find complete agreement with the Tsar of Moscow, and part of the proposals was ignored. The author conducted a comparative analysis of "pleading articles" and articles finally signed by Oleksiy Mikhailovich, and concluded that the Ukrainian side required more rights and privileges than were given by the final version.

It is substantiated that with the conclusion of the March articles of 1654, the Ukrainian Hetman State (Zaporozhian Army) entered an equal and mutually beneficial union with the Moscow kingdom and not reunited with it, as representatives of the scientific schools of the imperial and Soviet historiographical directions claimed for several centuries.

Key words: Hetman's articles, hetman Bohdan Khmelnytsky, international legal personality, Zaporozhian Army, Moscow kingdom, pleading articles.

УДК 347. 965.42

С. Йосипенко, асп.

Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Київ, Україна

МЕДІАЦІЯ ЯК СПОСІБ ВИРІШЕННЯ КОРПОРАТИВНИХ СПОРІВ

Досліджується питання, пов'язане з корпоративними спорами. Визначається поняття корпоративного спору, окреслюються його ознаки, а також підстави його виникнення. Також зазначається що в сучасних ринкових умовах економіка України все частіше потерпає від корпоративних спорів, що завдає шкоди не лише його учасникам, а й іміджу нашої держави загалом. Тому виникає необхідність вирішення корпоративних спорів з максимальною задоволеністю інтересів не лише одного учасника такого спору, а всіх його учасників. Сьогодні ефдомі не лише судовий спосіб захисту корпоративних спорів, а й позасудові способи захисту, які є більш прийнятними для застосування у розвинених державах світу. Зокрема, йдеться про медіацію. Так, використання медіації для вирішення корпоративного спору сприяє збереженню ділових та партнерських стосунків між учасниками спору, економії часу й фінансових ресурсів, а також задовольняє інтереси всіх учасників спору, а це, у свою чергу, сприяє розвитку бізнесу в державі, та розвитку її стабільності в економічній і соціальній сферах суспільного життя.

Ключові слова: медіація, корпоративні відносини, учасники корпоративних відносин, корпоративний спір.

Вступ. У сучасних ринкових умовах економіка України все частіше потерпає від корпоративних спорів, що часто переростають у "корпоративні війни" і завдають шкоди не лише його учасникам, а в цілому іміджу нашої держави. Варто зазначити, що вирішувати корпоративні спори досить складно в силу самого предмета спору, кількості та складу його учасників, наявності кількох позовних вимог, неоднозначності тлумачення норм законодавства, в даній сфері, різними судовими інстанціями та недостатньо чітким правовим регулюванням корпоративних відносин в Україні. Але, незважаючи на труднощі у врегулюванні корпоративних спорів, вирішувати їх все ж таки потрібно. Сьогодні існує два способи вирішення корпоративних спорів – судовий та позасудовий. Традиційним способом врегулювання корпоративних спорів в Україні вважається звернення до господарського суду. Проте аналіз порядку розгляду корпоративних спорів у судовому порядку свідчить про існування недоліків судового розгляду таких спорів, що пов'язані з недосконалістю корпоративного законодавства, публічністю, значними фінансовими та часовими затратами тощо. Крім того, рішення господарського суду за результатами розгляду тієї чи іншої справи у сфері корпоративних відносин завжди задовольнятиме інтерес лише однієї із сторін спору, і прослідкувати меться ситуація "переможця та переможеного". Тому уникнення таких ситуацій у розвинених європейських та англо-американських державах існує реальна можливість використання альтернативних способів вирішення спорів, які є менш формалізованими, фінансово менш затратними та економлять час для вирішення спорів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Тематиці запропонованого нами дослідження присвячувалися наукові праці вчених, зокрема таких, як Г. О. Аболонін, С. С. Алексеев, О. Бабак, О. Беліков, В. П. Грибанов, Н. С. Кузнецова, О. Я. Курбатов, С. Д. Могилевський, А. Я. Пилипенко, В. К. Попов, Ю. О. Тихомиров, О. С. Янкова та інших.

Метою статті є визнання медіації як одного із цивілізованих, самостійних способів вирішення корпоративних спорів, її переваги, а також формулювання науково-теоретичних і практичних висновків щодо необхідності впровадження медіації у практику як ефективного, економного та швидкого способу вирішення корпоративних спорів в Україні.

Виклад основного матеріалу. Найпоширенішим самостійним, позасудовим способом вирішення спорів є медіація, яка успішно використовується для вирішення й корпоративних спорів та законодавчо закріплена, наприклад, у Норвегії, Фінляндії, Польщі, Англії, Німеччині, Франції, Бельгії, США. У Данії, Швеції, Нідерландах, Ірландії, Іспанії, Італії здійснені перші кроки щодо запровадження медіації для вирішення корпоративних спорів у вигляді пілотних проектів. Для підтвердження ефективності використання медіації в корпоративних відносинах слід навести приклад соціологічного дослідження проведеного в Польщі. Так, за останні п'ять років близько 20% корпоративних спорів урегульовані із використанням медіації, у США – за останні десять років у такій спосіб вирішено 70% корпоративних спорів [3, с. 167].

Для вирішення корпоративних спорів з використанням медіації на міжнародному рівні прийнята Директива ЄС "Про деякі аспекти медіації в цивільних та господарських правовідносинах" від 21 травня 2008 р., яка ратифікована й ВР України. Отже, як бачимо, світовий досвід орієнтований на активне використання медіації для вирішення корпоративних спорів, що зумовлює потребу в дослідженні та впровадженні даного інституту і в національному законодавстві. Спостерігається, що українське суспільство готове до використання медіації, особливо ті власники бізнесу, які прагнуть плідно працювати, отримувати прибуток, а не сваритися і перерозподіляти власність. Першими ознаками того, що фізичні та юридичні особи шукають можливість позасудового вирішення спорів є, наприклад, зростання кількості звернень до третейських судів.